

Oplevelsestur:

Rundtur mellem Skelde, Kragesand og Lindholm. 10,3km. (8,2 km)

Til dig, som vil gå turen:

Turen er en rundtur, og hvis du går mod uret, vil det passe med ruteanvisningerne.

Du kan i princippet starte og slutte overalt på turen. Der er rigtig meget at se på undervejs, så beregn god tid.

Du møder mest asfaltvej, men du skal også gå en del på markveje og trådte stier.

Der er udvalgt historiske oplysninger og ting fra vores egen tid og lidt af det stof som de lokale beboere kan lide at snakke om og huske på. Det er tanken bag oplysningerne undervejs, at du kommer hjem med større viden om egnen, og at du kan søge mere stof gennem kildeangivelserne, hvis du ønsker en større uddybning.

Toiletmulighederne er omtalt undervejs og tegnet ind på kortet. Efter aftale, kan du bruge Adventure Efterskolens Toilet, Dynt vej 113, Skelde.

Hvis ikke andet er anført, er billederne fotograferet af Christian Frederiksen.

Er du tilfreds med turen, har du en god idé eller mangler du noget, så skriv på hjemmesiden evachr20@gmail.com

Landsbylaugene og Lokalhistorisk Samvirke for Sønderborg Kommune
Hjemmesider: www.skla.dk og www.dyntskelde.dk

Ruteanvisning: Du kan parkere bilen i rabatten eller parkere bilen ved busstoppestedet på Midtballe.

1

Overballe nr. 8.

Bag farverne og tilbygningerne gemmer det oprindelige gul-kalkede hus sig. Huset er bygget som et tofamilieshus til grænsegendarmerne, som kom til egnen sammen med grænseflytningen i 1920. Huset hørte til 1. Grænsegendarmeridistrikt Sønderborg, afsnit Skelde. Bagt huset lå en fritliggende bygning med et fælles vaskerum, to lokummer og opbevaringsrum til brændsel.

Kilde: **Hans Andresen**

I starten var vagtmandskabet indkvarteret rundt om hos private, men efter nogle år havde nogle selv købt hus, og to familier kunne altså flytte ind i Grænsegendarmeriboligen, som blev bygget omkring 1922.

Vagtmesteren, der havde opsynet med grænsegendarmerne, kunne godt finde på i det værste storm- snevejr at cykle ud til Kragesand, stille sig i skjul for at iagttage, om nu den vagthavende gendarm passede sin rute.

Læs mere: **BROAGERLAND VII, IX og XII**

Overballe nr. 19 og 25.

2

Man kan undre sig over, hvordan disse to så specielle huse har fundet vej til Skelde. Nr. 19 (bygget 1934) er et typisk gadehus, nr. 25 (bygget 1901) en villa, begge i den "schweizerstil", som Heimatschutzbevægelsen foragteligt kalder for "Gewerkschulen-Stil", fordi det var, hvad de lokale bygmestre lærte på de tekniske efteruddannelseskurser i Eckernførde eller Holzminden. Men husene er jo bare udtryk for et ønske om at vise modernitet og bymæssighed i en tid, hvor samfundet var i rivende udvikling – og hvor man netop ønskede at lægge afstand til den fattige fortid, til bondesamfundet.

Ledende arkitekter og samfundsreformatører fik hurtigt fortalt folk, at de havde mistet roden til traditionen og hurtigst muligt skulle se at vende tilbage til "bodenständige Bauweise". I Danmark lød Bedre Byggeskik-bevægelsens kritik på "stationsbyggestil", og det passer jo godt med byer som Vester Sottrup, Broager og Skelde.

Kilde: **Peter Dragsbo**

Overballe 19,

bygget som aftægtsbolig i 1934.

Overballe 25.

Landsbylaugene og Lokalhistorisk Samvirke for Sønderborg Kommune
Hjemmesider: www.skla.dk og www.dyntskelde.dk

Ruteanvisning: Følg skiltningen til de store udgravninger, der ligger på din venstre hånd.

3

På grund af stor frugtbarhed og afgrænset natur, har Broagerland altid været et godt sted at være bonde. Også i bronze- og stenalderen. Der er fundet 55 dysser og jættestuer og 170 bronzealderhøje rundt om på halvøen, de fleste pløjet over og kun kendt af det trænedede øje. Denne gravplads har nederst og ældst en 5.500 år gammel langdysse, der måske har været i brug i 2000 år.

13-1200 år før vor tidsalder ændres gravskikken, og der bliver anlagt en rund bronzealderhøj henover den gamle langdysse. Graven havde en stensætning hele vejen rundt og højens diameter var 20 m.

Senere får bronzealderhøjen en endnu større høj anlagt rundt om den gamle, nu med en diameter på 28 m og med meget store randsten hele vejen rundt.

Ved udgravningen i 1990 finder man her den rigeste kvindegrav, der endnu er udgravet i Sønderjylland fra ældre bronzealder.

Kilde: **Broagerland VIII. Lokalteteten har et informationsskilt.**

4

I haven til Overballe nr. 29 a-b, ser man et velbevaret voldanlæg, hvis oprindelse man ikke helt kan tidsfæste og hvor man ikke finde klare beviser for stedets anvendelse. En mindre arkæologisk undersøgelse i 1990 af Haderslev Museum viste, at voldgraven havde været bredere og at en yder-vold var blevet jævnet og kastet ned i graven. Den indre og ydre stensætning må derfor antages at være af nyere dato.

Ved undersøgelsen i 1990 fandtes ikke genstande, der var ældre end ca. 1700. Derfor må det antages, at der er sket flere oprensninger af voldgraven gennem anlæggets historie.

På banken i midten, der hæver sig ca. 2 m. over vandspejlet, har der sikkert været et forsvarsanlæg, som havde til formål at beskytte områdets beboere mod at

blive bortført til en tilvæ- land. Det kunne passende Østersøen. Når overfaldet te man bavne for at samle landsbyerne til kamp mod frem, kunne man kortvarigt dette voldanlægs tårn. kaldes en motte og er fra

genstande, der var ældre end ca. 1700. oprensninger af voldgraven gennem

over vandspejlet, har der sikkert været et beskytte områdets beboere mod at relse som slave i et fjende- være venderne i bunden af fra søsiden satte ind, tænd- våbenføre mænd fra nabo- fjenden. Inden disse nåede forsvare kvinder og børn i Den type forsvarsanlæg, tidlig middelalder.

Læs mere: **Voldsteder i Danmark.**
Skippershoved forlag

Foto og manipulering : Chr. Frederiksen

Fra tårnets top har man kunnet se indsejlingen til Flensborg Fjord. Der er angivet huller, hvorigennem man har kunnet beskyde angriberne med pile.

Landsbylaugene og Lokalthistorisk Samvirke for Sønderborg Kommune
Hjemmesider: www.skla.dk og www.dyntskelde.dk

Skydebanen. Skiltet kan ses fra vejen.

Tidligere lå der en skydebane i det parcelhusområde, der i dag hedder Brombjerg, lige syd for Broager Skole. Støjgener og forventet mangel på byggegrunde fik byen til at ønske banen flyttet, så i 1965 blev skydebanen flyttet her til Skelde, på jord købt af Peter Clausen.

I dag ligger her et moderne skydeanlæg med en 200 m riffelbane med elektronisk markering. I 1980 blev der lavet en 50 m salonbane, med skiver der trækkes hen til skytten, og omkring 1998 kom der en 25 m pistolbane. Broagerlands Skytteforening og en række brugere fra hele landet anvender banen.

Kilde: **Holger Jensen.**

6

Gården, Skrækehøj nr. 6, er flyttet ud fra Skelde i 1778. Jordtilliggendet blev efterhånden mindre, da krisetider flere gange krævede, at man solgte fra. I 1906 blev gården handlet og da blev stuehuset revet ned og bygget nyt, da der havde været tuberkulose på gården. I 1907-09 blev avlsbygningerne bygget om, så nu var gården næsten helt ny. Der kom centralvarme i stuehuset, drevet af komfuret, og det var kun det andet hus på Broagerland, der havde en sådan moderne indretning. Det første var hos smeden selv i Smøl.

I 1931 giftede Jens Peter Anker-Møller sig med den eneste arving til gården. De blevet skrevet sammen hos sognefogeden og fik så den kirkelige velsignelse i Stenderup Frimenighedskirke, da begge ægtefæller var grundtvigianere. Familienavnet Anker-Møller rummer grundtvigske præster i flere generationer tilbage, og sønnen her fra huset har i en menneskealder været præst på Anholdt. I det hele taget har en række slægtsgårde her på Skeldemark været knyttet til den Grundtvigske frimenighed i Stenderup, ligesom deres børn næsten uden undtagelse har gået på en grundtvigsk højskole.

Navnet Skrækehøj, der tidligere stavedes med 2 g'er, kan stamme fra et sagn, hvor den skrækelig Ons havde sin røverborg på en bakke (lige ved skydebanen) ved den nærliggende mose, som dengang var sejlbare. Herfra røvede han skibe, der sejlede forbi på fjorden.

Hvis det oprindelige navn var: Skræggehøj, kan det være det gamle sønderjyske ord "skrægh", der betyder skrå. Altså: Skrå høj.

Det gamle stuehus, Skrækehøj nr. 6, skal fjernes, da der er bygget et nyt rødstenshus på den nærliggende bakketop.

Kilde: **Kristian Anker-Møller**

Mere om sagnet om Ons: Broagerland nr. I

Ruteanvisning: I skal gå videre, så I har grisestalden og det nybyggede stuehus, Skrækehøj på jeres højre hånd. Følg markvejen mod Måling.

Bomærket kunne hugges ind på skelpæle og dyrene kunne brændemærkes med mærket, så man kunne afgøre ejerforholdet ved f.eks. fælles græsning.

7

Maaling, Skeldemark 5 og 10, er ligeledes udflyttet fra Skelde 1778-79. Bomærket, som kan ses på den store sten du passerer, er en trefork. Gården ejes af 9. generation efter de oprindelige udflytterne, og gården har i dag en stor produktion af smågrise.

Maaling har gennem tiden opkøbt to andre udflyttergårde, Gammelbol og Langkjær, og i dette århundrede, Midtskov i Busholm.

Det oprindelige stuehus fra udflytningstiden blev fjernet i 2002, da det sank i den bagerste del, der vendte mod mosen. Forinden blev der bygget et nyt stuehus på den anden side vejen. Det skete i 1988.

Gårdens sommerhus passerer du på din højre hånd, når du fortsætter ruten mod vandet.

Sommerhuset er nyopført og erstatter et træhus fra 1932.

Kilde: **Helle Johansen**.

Ruteanvisning: Fortsæt og følg markvejen med logo fra gendarmstien.

Målings sommerhus.

Bro ved Kragssand fra århundredskiftet. Broen benyttedes af fiskerne. Der er bygget et badehus, da man dengang badede næsten fuldt påklædt og den nøgne krop ikke skulle vises offentligt. Det ser ikke ud til, at der er tipvognspor på denne bro.

Foto: **Lokalarkivet**

8

Her, gennem strandengen, var det naturlige udløb fra de store lavvandede arealer, kaldet mosen, der i dag er tørlagt. Allerede i Første Verdenskrig fik man med hjælp af russiske krigsfanger gravet kanaler og et betonfundament til en rørført afvanding i retningen mod vindmøllerne. En klap forhindrede indstrømning af havvand ved højvande. Det naturlige udløb blev således spærret og flyttet. I området heromkring blev der afgravet sand i store mængder i starten af sidste århundrede og sejlet bort.

Landsbylaugene og Lokalhistorisk Samvirke for Sønderborg Kommune
Hjemmesider: www.skla.dk og www.dyntskelde.dk

Marinestationen i Sønderborg, den nuværende kaserne, fik bl.a. deres sand til byggeriet her fra.

Da man i perioder kunne afsætte 70.000 m³ sand om året, fik man ret hurtigt slået en bro, hvor man fra tipvogne kunne fylde skibene med sand. Man fik også anskaffet en gravemaskine på pontoner, der kunne grave 2 m under vandspejlet. Derfra stammer de vandfyldte huller i området, som ses gennem kratbevoksningen.

Efter 1920 var det småt med afsætningen. Området blev eksproprieret af Afvandingselskabet og det sidste sand gravet til digearbejdet ved afvandingen i 1943.

Kilde: **Broagerland IX og Hans Andersen**

Toilet: På parkeringspladsen ligger et offentligt toilet, der har åbent hele året.

9

Bygning fra 1967 til andefarmen. Nu bruges bygningen til opbevaring af campingvogne.

I 1936 blev der på området bygget et stort hønseri, der senere blev til en andefarm. Beboelsen i bungalowen, Kragesand nr. 7, er bygget samtidigt af hønseriejeren. Det kom til et samarbejde med et stort anderi i Broager (C.H. Clausen) i 1944, og en årrække blev der her udrugget andeæg i rugemaskiner. Når de små ællinger var store nok, kom de til Broager på "Andefarmen" til opfodning og slagtning. Samarbejdsaftalen blev i 1951 udvidet med en egentlig lejekontrakt med forkøbsret. C.H. Clausen købte rugeriet i 1964 med den betingelse indskrevet, at den lange bygning du er gået forbi, kunne få byggetilladelse. Dette skete, og den 140 m lange og 10 m brede bygning blev opført i 1967. Virksomheden blev drevet videre til 1. dec. 1978, hvor billige, maskinslagtede ænder fra bl.a. England overtog markedet, da de kunne leveres billigere end Broageranden.

Efter lukningen blev de ældre og forfaldne bygninger nedrevet, boligen moderniseret og udlejet. Hele virksomheden blev solgt i 1990.

Kilde: **Hans Andresen og Claus Clausen**

Foto: Lokalarkivet

Kongefamilien besøger andefarmen i 1952, hvor især de små ællinger interesserede prinsesserne. (Claus Clausen)

Pilen peger mod det

hus, som endnu kan ses, Kragesand nr. 7.

Hustypen kaldes en bungalow.

Luftfoto fra 1950'erne: Lokalarkivet

Landsbylaugene og Lokalhistorisk Samvirke for Sønderborg Kommune
Hjemmesider: www.skla.dk og www.dyntskelde.dk

Kragesand nr. 3 **10**

En stormflod den 13. november 1872 skabte i området en vandstandsstigning på op mod 3.30 m over dagligt vande. Højvandet kom sammen med en orkanagtig storm, og der væltede to fiskerhuse her ved Kragesand og et tredje blev slemt beskadiget og er kort efter fjernet. På Broagerland blev omkring 40 huse gjort ubeboelige, mange beboere var i direkte livsfare og en person mistede livet i Vemmingbund.

Vandstandsmærket i huset markerer, hvor højt vandet stod, men da huset først blev bygget efter stormfloden, er stenen sat i efter senere opmåling.

Læs mere: **Broagerland IX**

Foto: **Lokalarkivet**

Diget til venstre i billedet fra 1943 er det sidste arbejde, sandgraven ved Kragesand har leveret materiale til.

11

Den 7,5 ha. store mose blev afvandet som et beskæftigelsesarbejde under besættelsen. Et par af de største lodsejere mødtes med den kendte lokale folketingsmand, I.P. Nielsen, på Christiansborg, og det lykkedes at få bevillingen igennem på kort tid. Der skulle graves en hovedkanal med sidekanaler og først og fremmest bygges et dige (som I lige er kommet gående på), som strækker sig her fra pumpestationen og hen forbi stedet, hvor de gravede sand og til Målings sommerhus. Diget skulle hindre højvande i at trænge ind.

To elektriske pumper sørger for at holde området afvandet. Hele anlægget kostede dengang 174.000 kr.

Kilde: **Hans Andresen**

Pumpehuset.

Ruteanvisning: Fortsæt gennem ”e Liebestunnel,” som er et meget smukt og særpræget stykke natur, og gå op ved de to vindmøller.

Her ses udsigten fra toppen af den vestligste mølle. Man ser mod nordøst, hvor Landheim skimtes bag den hvide gård. Bagerst ses Kobbelskoven.

12

Som symbol på, at den nye tid også er nået til Kragesand, står to Bonus vindmøller. Møllerne er placeret et yderst gunstigt sted, da her er godt med blæst og vinden ikke når at blive bremsed ned efter turen over Østersøen, før den rammer møllernes vinger. Møllerne blev sat op i 1999 og har levet op til ejernes forventninger mht. el-produktionen, som i gennemsnit er 2,5 mil. kwt. årligt pr. mølle. Tårnet er 45 m højt, vingernes diameter er 52 m, så målt fra øverste vingspids til græsset, er der 71m. Hver mølle leverer el, der svarer til 300 husstandes samlede energiforbrug.

Kilde: **Erik Møller**

13

Huset blev bygget i 1939 af "Deutsche Jungenschaft Nordschleswig, Kreisverband Sonderburg. Det oprindelige hus var på tre fag med høj rejsning og foran, mod havet, havde huset en tilbygning med fladt tag. Fra hovedbygningens loft var der adgang til en altan, anlagt ovenpå det flade tag. Her stod ved indvielsen af huset en række fanfareblæsere omgivet af såvel hagekors som ungdomskorpsfaner.

Hele naziledelsen fra Nordschleswig med Jens Møller i spidsen var mødt op.

Huset blev døbt: Max Valentinerheim, efter en berømt ubådskaptajn fra Første Verdenskrig, der var opvokset i Ketting på Als.

Han var den 3. kaptajn på listen over tyske ubådskaptajner, der havde sænket mest tonnage under krigen, og opnåede heltestatus ved at redde hele besætningen fra en sunken u-båd gennem torpedorøret. Max Valentiner blev æresborger i Sønderborg, men afleverede sit bevis som æresborger efter afstemningen i 1920. Max Valentiner var dog også på de allieredes liste over krigsforbrydere, da han havde sænket et passagerskib i Middelhavet.

Under Landheims gavlbeklædningen mod vest gemmes de oprindelige indskrifter om Max Valentiner.

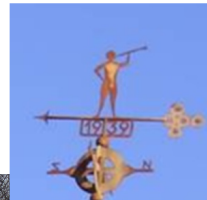
I starten var huset træningslejer for DJG, men omkring 1941-42 blev huset brugt til paramilitære øvelser, specielt skydeøvelser ved vandet og orienteringsløb i skoven. Senere, mod slutningen af krigen, husede man her mødre og børn fra bombetruede tyske byer.

Efter krigen blev huset mærkeligt nok ikke konfiskeret som tysk-japansk ejendom, sikkert fordi huset lå på lejet grund.

I dag ejes huset af Deutscher Jugendverband Nordschleswig, der i 1981 køber grunden til huset. Huset har i mange år fungeret som feriekoloni for områdets hjemmetyske skoler, men lever måske ikke op til de forventninger, man i dag stiller til den slags. På den måde er husets eksistens truet.

Kilde: **Carl Jürgen Bock**

Google hjemmesiden om Max Valentiner.

Vejrhane, der er sat på taget, er endnu intakt.

14

På Borreshoved, som I kan se mod syd, ca. 1 km fra Landheim, blev der under besættelsen i foråret 1944 bygget et signalforsøgsanlæg med direkte sigt til Hørup Klint, med 13 km i luftlinje. Efter krigen vurderede generalstabens efterretningstjeneste, at tre lyskastere var bygget om og lampehuset erstattet af ”særlige instrumenter”. Engelske eksperter mente, at det drejer sig om forsøg med infrarøde stråler.

At der er en forbindelse til Hørup Klint fremgår bl.a. af krigsdagbogen for admiral Skagerak den 26. maj 1944. ”Byggeplanerne for Signalforsøgskommandoerne i henholdsvis Hørup Hav og Broager skal gennemføres nu iflg. Chefen for den militære overkommando Ost”.

Kilde: hjemmesiden www.avlg.dk

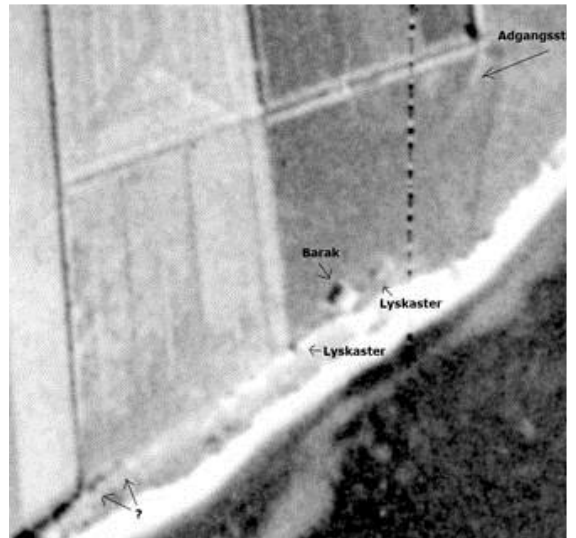

Foto: spionfoto fra 1944-45

Foto: Jens Lei

Foto: Jens Lei

Cirklen på kortet angiver det sted, hvor en canadisk pilot Jack Rife Beirnes forsøgte at nødlande sit fly den 1. juni 1945. Højre vinge ramte jorden og maskinen smadrede. Otte engelske jagerfly var på vej fra Flensborg til København for at deltage i en opvisning, da Beirnes motor sætter ud. Tililende hjælper den hårdt kvæstede pilot ud af maskinen, men han dør af sine kvæstelser. Den afdøde var kendt som en uforfærdet pilot med mange missioner over Tyskland bag sig. Han er begravet på kirkegården i Åbenrå.

Kilde: Søren Flensted, Jørgen Jørgensen, Egernsund og Jyske Tidende fra den 2. juni, 1945.

Foto: Lokalarkivet. Skelde Mejeri

16 På Skeldevej nr. 65 og 65a, hvor du i dag ser to parcelhuse, lå tidligere Skelde Andelsmejeri. Det åbnede for mælkeleverancen den 23. august i 1886 som det første mejeri på Broagerland. Det havde 57 leverandører med 600 køer.

I 1888 fik man på mejeriets initiativ bygget en dampskibsbro ved Skeldebro, så man nemt kunne få kul og kemikalier til mejeriet og kraftfoder til køerne.

Desuden kunne man nu få sejlet sit smør til de større byer, hvor afsætningen fandtes.

Lige før Første Verdenskrig fik man foretaget en større modernisering af mejeriet, der blev hårdt ramt af krigen med en halvering af mælkeydelsen. Op gennem 1920erne steg produktionen igen, og nu hentede man mælken ved leverandørerne. Den sidste store ombygning fandt sted i 1953, hvor man skabte en langt bedre plads til osteproduktionen.

I 1959 præsenteredes bestyrelsen for Knud Friis' (Bennikesgaard ved Rinkenæs) tanker vedrørende sammenlægninger af mejerier til større enheder. Formanden for Skelde Andelsmejeri bakkede op om de visionære tanker, men hvorfor nedlægge noget der kørte godt og med overskud, og som lavede noget af det bedste ost og smør i Danmark?

I 1962 kom mejeriet alligevel med i den første mejerifusion i Danmark og i midten af 1964 fik man leveret det sidste mælk til mejeriet.

Kilde: **Broagerland VI**

Læs også: **Ballonskipperen fra Bennikesgaard til Mejeriselskabet Danmark.**

Skelde Mølle **17**

Foto: Lokalhistorisk Arkiv.

Skelde Mølle i 50erne.

Der savnedes en kornmølle i Skelde, så nogle af de store gårdmænd købte i 1869 et lille husmandssted ved byen, solgte jorden fra og lod bygge en hollandsk vindmølle på den bestående lod. Den kørte første gang i februar 1870 med en forpagter fra Tyskland. Hurtigt kom der dog en ny forpagter, Møller Nielsen, der desværre blev indkaldt som soldat, for at være med i den tysk-franske krig i 1870-71. Nu var konsortiet blevet ked af de skift i mølleriet, så de besluttede sig for at sælge møllen til Thomas Iver Madsen, der drev virksomheden til 1914, hvor sønnen, Thomas Madsen, tog over. Møllen blev nedlagt som aktiv mølle i starten af 1960erne.

Efter stormen i 1967, hvor møllebygningen blev beskadiget, blev hatten og vingerne fjernet.

Kilde: **Broagerland V og Jens Lei**

Ide, foto og beskrivelser: af Christian Frederiksen

Opsætning til hjemmesiden: af Frede Vendelbo Jensen

Hjemmesiden: www.skla.dk/Vandreture